

Pamiętnik Literacki 2009, 2, s. 197-210

Krótką charakterystyka archiwum domowego Jana Józefa Lipskiego

Łukasz Garbal

ŁUKASZ GARBAL
(Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Warszawa)

KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA ARCHIWUM DOMOWEGO JANA JÓZEFA LIPSKIEGO

Jan Józef Lipski – człowiek podziwiany, szanowany, stanowiący dla wielu swoisty punkt odniesienia – jest dziś postacią nieco zapomnianą. A przecież bez niego nie sposób czytać historii współczesnej Polski.

Był nie tyle politykiem, co raczej działaczem obywatelskim. Określenie „polityk” (od lat dziewięćdziesiątych w Polsce pejoratywne) dziś wręcz deprecjonowałoby jego działalność, lepiej więc po staroświecku określić ją mianem „służby publicznej”. Jan Olszewski nazwał Lipskiego „wielkim jałmużnikiem” opozycji¹. Mironowi Białoszewskiemu w lutym 1976 krytyk literacki miał się śnić jako ściągający go wraz z innymi ludźmi² (to zapewne echo namów do podpisania listu protestacyjnego do władz w sprzeciwie wobec zmian w konstytucji³). Z kolei prezydent RP na emigracji, Edward Raczyński, widział w Lipskim swojego potencjalnego następcę⁴.

Organizator opozycji demokratycznej w PRL – wiele miesięcy spędził w więzieniu. Podczas jednego z pobytów na Rakowieckiej napisał artykuł literaturoznawczy wydrukowany po latach w „Pamiętniku Literackim”⁵. To przecież filolog z wykształcenia i zamiłowania (charakterystycznym hobby Lipskiego było zestawianie indeksów), a jednocześnie recenzent (*Szkice o poezji*⁶ wydane przez Jerzego Giedroycia to zaledwie fragment jego bogatej twórczości diagnozującej ówczesną młodą polską poezję), redaktor i edytor (razem z żoną, Marią Lipską, opublikował *Nowe Ateny* ks. Benedykta Chmielowskiego; wspólnie z Romanem Lothem ustalił koncepcję wydania *Pism zebranych* Jana Kasprowicza – edyto-

¹ J. Olszewski, *Wielki jałmużnik*. W zb.: *Jan Józef. Spotkania i spojrzenia. Książka o Janie Józefie Lipskim*. Red. A. Brodzka, M. Puchalska, J. Jedlicki, R. Loth. Warszawa 1996, s. 88–89.

² Zob. A. Bikont, J. Szczesna, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*. Warszawa 2006, s. 403.

³ List ten, znany jako „List 59”, w rzeczywistości podpisany został przez 60 osób – to sprostowanie podał sam Lipski w wywiadzie z A. Friszke i A. Paczkowskim przeprowadzonym jeszcze w r. 1981, a opublikowanym w tomie *NiepoKORni* (red. A. Friszke, A. Paczkowski. Kraków 2008, s. 34).

⁴ Zob. np. W. Bartoszewski, *Okruchy*. W zb.: *Jan Józef. Spotkania i spojrzenia*, s. 131.

⁵ J. J. Lipski, *Badania prądów literackich i form gatunkowych*. Do druku podała M. Puchalska. „Pamiętnik Literacki” 1996, z. 4.

⁶ J. J. Lipski, *Szkice o poezji*. Paryż 1987.

rem wszystkich części był jednak tylko Loth, działalność opozycyjna Lipskiego sprawiła bowiem, że nie miał możliwości opracowania żadnego z tomów.

Osoba Jana Józefa Lipskiego wymyka się łatwemu opisowi. To postać wielowymiarowa, w jego biografii przeplatają się stale dwa wątki: polityka i historia literatury. Jest to doskonale widoczne w archiwum domowym, którym opiekuje się Maria Lipska.

Od kwietnia 2007 do lutego 2009 w ramach prac Instytutu Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską⁷ prowadziliśmy – Dorota Szczerba i autor niniejszego tekstu – kwerendę w tym archiwum, które zbadaliśmy i opisaliśmy, w zasadzie nie zmieniając jego układu. Jedynymi działaniami, jakie podjęliśmy, było zgrupowanie różnych wersji tekstów Lipskiego z części B archiwum obok siebie (za każdym razem określamy pierwotne położenie tych wersji) oraz ponumerowanie teczek liczbami rzymskimi.

Wynikiem naszych prac jest książka, która szczegółowo opisuje archiwum domowe Lipskiego⁸. Do tej publikacji będę się odwoływał w dalszym ciągu tekstu, który jest tylko krótkim przeglądem archiwum – prezentując jego poszczególne elementy podaję w nawiasie numer pozycji, pod którą dany dokument został opisany w książce. Dzięki temu zainteresowani czytelnicy będą mogli łatwiej poruszać się w owym zasobie archiwalnym.

Zapiski Lipskiego to miejsce wspólne literatury i nauki o literaturze, działań społecznych i obywatelskich (w tym interwencji w konkretnych ludzkich sprawach), ale także zabawy (po jednej stronie zeszytu z aresztu znajdziemy grę fabularną *Dynastie*, której zasady sam ułożył, a po drugiej – poważny szkic literaturoznawczy⁹).

Trudno zatem arbitralnie rozdzielać tę wielowymiarowość, dlatego też zdecydowaliśmy się zachować archiwum domowe w ustalonym wcześniej porządku, kompensując to w książce rozbudowanym indeksem. Ta decyzja może, oczywiście, powodować mniejszą czytelność zbioru, jednak opisanie archiwum w jego pierwotnym kształcie wydało się nam najlepszą decyzją. Pokazanie przeplatania się różnych sfer biografii Lipskiego, łączenie przez niego w jednym miejscu spraw od siebie odległych – jest cennym i oryginalnym świadectwem.

⁷ Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską powstał pod koniec 2005 r. jako oddział Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Jego zadaniem jest praca dokumentacyjna i edytorska nad współczesną literaturą polską. Kuratorem Instytutu, a jednocześnie wicedyrektorem Muzeum Literatury jest P. Kłoczowski.

⁸ Ł. Garbal, D. Szczerba, *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego. Próba opisu zasobu*. Warszawa 2009.

⁹ Od jednego końca zeszytu rozpisana na kilkudziesięciu kartach gra *Dynastie*, od drugiego notatki literaturoznawcze (rkps pt. *Badania prądów literackich i form gatunkowych*). W zeszyt włożone kolejne wersje artykułu, nieuporządkowane maszynopisy i rękopisy oraz nadbitki tego tekstu z „Pamiętnika Literackiego”, a także przepisany zteczki IPN list Lipskiego *Do Delegatów na I Walny Zjazd NSZZ „Solidarność”*, ponadto twórczość więzienna (*Genesis*, *Bajka*, *Księżniczka Brambilla* – niedokończona), w tym manuskrypty *Teoria literatury wg Lipskiego J. J. – Credo* oraz *Mit o Lucyferze i Kaloryferze* (dedykowane L. Kołakowskiemu, napisane: „Areszt Śledczy, listopad 1982”, drukowane: „Wezwanie” nr 11 (1986)) i jednostronicowy rękopis zatytułowany *Młoda niezamężna samica gatunku Homo Sapiens (Przekład Iszej [!] linijki wiersza Leśmiana „Dziewczyna”)*. Zob. poz. 1484 (część B, tezcza XXVIII: zeszyt dużego formatu w twardej czarnej oprawie).

Każda podjęta próba zinwentaryzowania archiwum w inny sposób natrafiłaby na problem nakładania się zbiorów. Np. spójrzmy na maszynopis (zob. poz. 672), w którym dawny członek Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi prosi o pomoc w wydaniu wierszy brata, ludowego poety białoruskiego Maksima Tanka (właśc. Jauhien Skurko). Niełatwo odpowiedzieć na pytanie, czy list ten powinien znaleźć się w dziale „polityka”, „działalność społeczna”, „działalność wydawnicza”, „literatura” czy może „inne”. Widzimy więc, że zachowując początkowe uporządkowanie zbiorów unikamy niebezpieczeństwa interpretacji dokumentów, które są w tym przypadku ważnym źródłem w pracy zarówno historyka, jak i polonisty.

Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego możemy podzielić na 6 zasadniczych części: korespondencję, teksty i dokumenty, dziennik, notatki z lektur, bibliotekę, *varia*. Każdą z nich oznaczyliśmy kolejną literą alfabetu, w ich obrębie nadaliśmy numery teczek i pozycjom. Numeracja pozycji jest ciągła. Zarówno w książce, jak i w niniejszym artykule zachowano w dokumentach pisownię oryginalną.

A. Korespondencja

Korespondencja to 14 teczek, z których teczka o numerze I zawiera listy Lipskiego do różnych adresatów (poz. 1–99).

Są tu, wśród innych, listy do Andrzeja Walickiego (datowane: 29 V 54, 11 VI 54, 24 VI 54 z sanatorium w Bystrej, gdzie Lipski leczył się na gruźlicę) – kserokopie oryginałów; w listach m.in. uwagi o Gombrowiczu (zob. poz. 8).

Mamy także np. skargę Lipskiego do Prokuratury Generalnej z 6 VII 1966 (maszynopis przez kalkę) na bezpodstawność konfiskaty posiadanych przez niego książek i korespondencji, dokonanej 23 III 1964. Po 14 miesiącach od zażalenia Lipski otrzymał zawiadomienie o „umożeniu [!] śledztwa” – dlatego też wystosował odwołanie). Pisał tam m.in.:

Posiadanie prywatnej korespondencji i książek, które mi zabrano, nie jest zakazane, a częściowo wiąże się z moją pracą jako krytyka i badacza literatury. [...] Humorystyczne jest traktowanie jako dowodu rzeczowego powieści *Ferdydurke* w tłumaczeniu na język francuski – powieści dwukrotnie wydawanej przez PIW w ostatnim dziesięcioleciu¹⁰. [poz. 99]

Jest także list Lipskiego do Zbigniewa Herberta wysłany do Paryża (Warszawa, 18 VII 1967), który nie został doręczony i wrócił do nadawcy (zob. poz. 71).

Listy są wymieszane chronologicznie, np. list z 27 V 1990, w którym Lipski na prośbę Komitetu Obywatelskiego w Mielcu pisze do Nadzwyczajnej Komisji Rządowej ds. Majątku po b. PZPR, by wyrazić sprzeciw wobec przekazania budynku Komitetu Miejskiego PZPR w Mielcu na rzecz SdRP (zob. poz. 49), sąsiaduje z rękopisem i maszynopisem listu do Zenona Kliszki z 7 X 1964, w którym Lipski wobec aresztowania Melchiora Wańkowicza rezygnuje ze spotkania:

Czuję się zmuszony do wycofania z żalem prośby o audiencję. Nie znając okoliczności sprawy i nie wyrażając w związku z tym żadnych opinii o merytorycznej wartości stawianych p. Wańkowiczowi zarzutów – uważam, że znalazłbym się w fałszywej sytuacji, udając się w tej chwili na rozmowę, na której tak mi zależało. [poz. 50]

¹⁰ W rzeczywistości było jedno wydanie *Ferdydurke*: w r. 1957, a kolejne planowano.

Znajdują się tu dokumenty takie, jak brulion odwołania do Urzędu Celnego w Warszawie w sprawie przepadku egzemplarza książki Stanisława Barańczaka (Warszawa, 26 VII 1988; zob. poz. 60), list w obronie Gabriela Janowskiego, zamkniętego w szpitalu psychiatrycznym w Rybniku, skierowany przez prof. Zofię Kuratowską i Jana Józefa Lipskiego do Instytutu Psychoneurologicznego w Warszawie (Warszawa, 30 VIII 1988, maszynopis; poz. 64) czy list do Wydawnictwa Literackiego (Warszawa, 19 I 1989), w którym Lipski w związku ze stanem zdrowia i problemami technicznymi w Bibliotece Narodowej, uniemożliwiający mu kontynuację pracy nad edycją krytyczną Kasprowicza, prosi o rozwiązanie umowy wydawniczej (maszynopis; poz. 57).

Są w tej teczce też listy, co do których nie mieliśmy pewności – jeden z nich jest może wersją listu do Andrieja Sacharowa (zob. poz. 94).

Kolejne teczki w części A to korespondencja kierowana do Lipskiego. Jest teczka z bardzo interesującymi listami Jerzego Giedroycia (szczególnie z lat 1956–1958, ale są także listy z lat osiemdziesiątych; poz. 100–127), również korespondencja z Witoldem Gombrowiczem (na ogół sprawy wydawnicze związane z drukiem *Ferdynurke* w PIW-ie; poz. 128–137).

Teczka IV to listy od różnych nadawców, oznaczonych jako „VIP-y”. Są tu listy od Antony’ego [?] Babla i Fernanda-Luciena [?] Muellera z 1957 (najprawdopodobniej w związku z listami Giedroycia) w sprawie „Rencontres Internationales de Genève” (zob. poz. 138), od Heleny Boguszewskiej i Jerzego Kornackiego z 1966 r. (poz. 140), Nikosa Chadzinikolau, Karla Dedeciusa, Jerzego Ficowskiego, Michała Głowińskiego (kartki pocztowe; poz. 157–162), Konrada Górskiego, Güntera Grassa, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego (z 1978 r.), Pawła Jasionicy (jeden mały liścik na odwrocie karty wizytowej; zob. poz. 139), Leszka Kołakowskiego (oraz Tamary Kołakowskiej do Marii Lipskiej), Juliana Krzyżanowskiego, Henryka Markiewicza. Na końcu mamy list o charakterze urzędowym, z 6 IV 1976, podpisany przez Władysława Bartoszewskiego i Jana Parandowskiego, informujący o przyjęciu Lipskiego do Pen Clubu (zob. poz. 164).

W obrębie teczki uporządkowanie alfabetyczne; list od Pawła Jasionicy umieszczony między nazwiskami na B, co może wynikać z tego, że pisarz został przez Lipskiego zapamiętany jako Lech Beynar, nie zaś pod pseudonimem literackim, choć posługiwał się nim na co dzień.

Teczka V mieści listy Zbigniewa Herberta (zob. poz. 165–173).

Teczka VI to kontynuacja teczki IV, nazwana „Listy od VIPów, cd.”. Są tu listy od Jarosława Iwaszkiewicza, Anny Jarockiej (córci Jana Kasprowicza), Anny Kamińskiej, Tadeusza Kantora (abnegacka kartka z pytaniem o druk *Iwony księżniczki Burgunda* Gombrowicza z grafiką Kantora; zob. poz. 178), Marii Kasprowiczewej, Stefana Kisielewskiego (jeden list z 1960 r. z zaproszeniem na „ściśle prywatną herbatkę celem tzw. wymiany poglądów”; zob. poz. 181), Jerzego Kłoczowskiego, Romana Kołonieckiego, Tadeusza Kotarbińskiego, Jerzego Kwiatkowskiego, Juliana Kulskiego (odpis listu w sprawie kary śmierci do „Życia Warszawy”; zob. poz. 189), Henryka Markiewicza (ponownie), Czesława Miłosza (z r. 1957, ze zgodą na przedruk w czasopiśmie „Po prostu” szkicu o Witkiewiczu opublikowanego wcześniej w „Nowej Polsce” Słonimskiego oraz mała notatka – zapewne pierwotnie dołączona do formularza – pośrednictwo w wysłaniu Polaka do Harvardu; zob. poz. 195–196), od Sławomira Mrożka, Stefana Nowaka (z cza-

sów Klubu Krzywego Koła), Tadeusza Nowakowskiego (którego przesyłka z opowiadaniem dla PIW-u wróciła do Niemiec). Nowakowski pisze: „Nie ma w moich opowiadaniach niczego takiego, co by groziło ustrojowi Polski Ludowej rozpadnięciem się w ciągu najbliższych dwudziestu czterech godzin” (poz. 201, zob. także poz. 199–200).

Znajdują się tu również listy od Stefana Ossowskiego, Teodora Parnickiego, Stanisława Pigońa, Jerzego Płomińskiego, prezydenta RP na emigracji Edwarda Raczyńskiego, Sabiny Sebyłowej, Zachariaha Shustera, Antoniego Słonimskiego (jeden dokument, załączona wizytówka; zob. poz. 211), Jerzego Stempowskiego, Nelly Strugowej, Zofii Sypulanki z „Pamiętnika Literackiego”, Jerzego Szaniawskiego, Zygmunta Szweykowskiego, Stefana Themersona, Jerzego Turowicza, Lecha Wałęsy, Melchiora Wańkowicza, Wiktora Weintrauba, Kazimierza Wierzyńskiego, Jacka Woźniakowskiego, Kazimierza Wyki, Wacława Zawadzkiego, ks. Jana Ziei, Tadeusza Żenczykowskiego, Stefana Żółkiewskiego, Mirosława Żuławskiego.

Ta teczka to prawdziwy, aczkolwiek uporządkowany alfabetycznie „mieszmasz”. Samo zestawienie nazwisk i dat pokazuje wielowymiarowość działalności Lipskiego.

Kolejna, VII teczka zawiera listy od Władysława i Zofii Bartoszewskich. Większość z nich to kartki z podróży, z których można próbować ułożyć *itinerarium* Bartoszewskiego. Listy te są bardzo ciepłe i przyjazne, wiele z nich ma żartobliwy charakter, na co wskazuje już sam dobór pocztówek, np. z milicjantem w NRD (poz. 292) czy z Placem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (poz. 312).

Teczka VIII to obszerna korespondencja w sprawach autorskich i wydawniczych oraz dotyczących Instytutu Badań Literackich, różne programy konferencji i towarzyszące im listy (zob. poz. 338–632). Listy na ogół uporządkowane chronologicznie od 12 III 1956 (list od Jerzego Skórnickiego z Wydawnictwa Literackiego) do 1991 r. (program konferencji naukowej poświęconej polskiej kulturze emigracyjnej, która miałaby się odbyć w Warszawie w dniach 4–6 IX 1991 w Pałacu Staszica; poz. 625). Są tu listy sygnowane przez osoby, których nazwiska pojawiły się we wcześniejszych teczkach, ale to pisma o nieco innym charakterze – ściśle związane ze sprawami wydawniczymi lub naukowymi. Np. dużo jest listów z Wydawnictwa Literackiego z różnych lat, z „Pamiętnika Literackiego”, podpisanych przez Zofię Sypulanę, oraz z *Polskiego słownika biograficznego*, na ogół podpisanych przez Emanuela Rostworowskiego.

Są też dokumenty świadczące o działalności cenzury, np. list z 28 IX 1957 od Wiktora Woroszyńskiego na papierze firmowym „Nowej Kultury”:

cenzura pokieroszowała Pański artykuł – to i owo udało się jeszcze wybronić, ale znacznie mniej, niżby się pragnęło. Być może wolałby Pan, żebyśmy w tej postaci artykuł w ogóle zdjęli – ale było już za późno. [poz. 344]

Przewijają się listy z „Tygodnika Powszechnego”, np. od Jerzego Turowicza z 28 I 1980 w sprawie artykułu Lipskiego o encyklice Jana Pawła II *Redemptor hominis*:

Doszliśmy z trudem – i żalem – do wniosku, że drukować go nie możemy. Piszę – z żalem – bo artykuł jest piękny, w zasadzie całkowicie słuszny, i jako pisany przez człowieka „z zewnątrz” miałby wartość świadectwa. Przeciw przemawiają dwa względy: niektórych partii, np. o ateizmie, na pewno nie puściłaby cenzura państwowa; bez nich zaś artykuł byłby zdeformowany. Po wtóre: uwagi krytyczne o encyklice, aczkolwiek sformułowane z wielką rewerencją

i z naszego punktu widzenia całkowicie uprawnione, mogłyby – obawiam się – być na łamach „Tygodnika” źle zrozumiane przez szerokie koła katolickie, a nawet... niektórych członków hierarchii. [poz. 440]

Z listów od wydawnictw warto wspomnieć jeszcze ten od Henryka Widławszewskiego z „Książki i Wiedzy” (Warszawa, 22 VI 1959):

Szanowny Towarzyszu,

Przypominamy, że ustalony w umowie termin złożenia pracy pt.

„IDEA KATOLICKIEGO PAŃSTWA NARODOWEGO”

minął w dniu 15 maja 59 r.

W związku z tym prosimy o porozumienie się z redakcją. [poz. 369]¹¹

W tej teczce znajdziemy też bardzo szczegółny list z 31 V 1966 z zaproszeniem na wycieczkę od... Mieczysława Moczara (wówczas m.in. prezesa ZBoWiD): „uprzejmie zapraszamy Kolegę do wzięcia udziału w wycieczce w Góry Świętokrzyskie, jaką w dniach 10 i 11 czerwca br. organizujemy dla literatów – b. kombatanów i członków Z[BoWiD]”¹², oraz list z 24 VI 1966 od Sekretarza Generalnego ZBoWiD, Kazimierza Rusinka, z kolejnym zaproszeniem: „uwzględniając liczne głosy uczestników tej wycieczki o potrzebie kontynuowania rozpoczętych rozmów uprzejmie zapraszamy na spotkanie przy czarnej kawie [...]” (zob. poz. 393).

Są listy z Koła Polonistów Studentów KUL-u z zaproszeniami Lipskiego na odczyty: z marca 1965 (podpisany przez ówczesnego sekretarza Koła – Józefa Japolę, kuratora – Stefana Sawickiego, i prezesa – Jerzego Cieszkowskiego) i października 1966 (zob. poz. 402–405) oraz z czerwca i grudnia 1984 w sprawie sesji herbertowskiej (zob. poz. 470).

Znajdziemy tu też ślady obowiązkowych prac społecznych, np. datowane 12 IX 1973 zawiadomienie:

Dyrekcja Instytutu Badań Literackich PAN uprzejmie zawiadamia, że w dniu 20 września br. pracownicy Instytutu wezmą udział w pracy społecznej przy budowie „Wisłostrady”.

Zbiórka pracowników 20 września br. o godz. 7.30 przed wejściem głównym do Pałacu Kultury i Nauki (stąd przewóz autokarem na ul. Czerniakowską). Praca trwać będzie w godzinach 8.00–12.00.

W razie niemożności wzięcia udziału w tej pracy należy wcześniej poinformować o tym Sekcję Kadr IBL PAN.

Zastępca Dyrektora ds. naukowych *doc. dr Stefan Treugutt* [poz. 465]

Jest tu bardzo wiele interesujących dokumentów, ale wśród tych archiwaliów bodaj najbardziej zaskakuje maszynopis na papierze firmowym IBL z 8 XII 1981 o numerze SD/4011/2492/81, podpisany przez Stefana Żółkiewskiego. „Uprzejmie proszę o przybycie dnia 16 grudnia br. (środa) o godz. 9.30 do Instytutu Badań Literackich PAN, pok. 125, celem omówienia sprawy kandydatur na dyrektora IBL” (poz. 620). Czy wprowadzenie stanu wojennego faktycznie uniemożliwiło zmianę dyrektora IBL, czy chodziło o coś innego?

Następna, IX teczka obejmuje zbiór umów wydawniczych, według informacji Marii Lipskiej – niekompletny. Rzeczywiście, jak na rozmiar twórczości Jana Józefa Lipskiego jest ich niewiele (zob. poz. 633–649) – znajduje się tu m.in.

¹¹ Zachowany tu został oryginalny układ listu.

¹² Według informacji M. Lipskiej literaturoznawca był na tej wycieczce, podszedł do Moczara i zapytał: „Panie generale, kiedy mi oddacie moje książki?”

umowa z „Czytelnikiem” na wydanie tomu recenzji pt. *Słowa i myśli* z grudnia 1973¹³.

Teczka X – sprawy publiczne – ma podobną objętość jak teczka z korespondencją w sprawach wydawniczych (tj. teczka VIII; zob. poz. 650–831). Układ na ogół chronologiczny, teczkę rozpoczyna list z 12 X 1960 podpisany przez Jana Marię Gisgesa, w którym nadawca informuje Lipskiego o przyjęciu do Związku Literatów Polskich – a kończy zaproszenie na wieczór muzyczny oraz spotkanie z Romanem Palestrem w Centre du Dialogue 21 listopada (brak daty rocznej; zob. poz. 831).

W teczce tej znajduje się niezmiernie dużo interesujących dokumentów, m.in. pismo do Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy w odpowiedzi na rozwiązanie Klubu Krzywego Koła. KKK żąda postępowania ściśle według kodeksu postępowania administracyjnego („nie jesteśmy sklepikiem, który można rozwiązać” – zob. ilustracja 1; zob. też poz. 654).

Są tu listy od wielu osób prywatnych z prośbami o pomoc (czasy KOR-u). Jest też list od Aleksandra Gieysztor z 29 VII 1981 z wyrazami ubolewania w związku z „krzywdzącymi decyzjami z lat 1968–80”, czyli niezatwierdzeniem „w terminie z przyczyn pozamerytorycznych [...] stopnia naukowego doktora habilitowanego” (poz. 690). Mamy list otwarty od Mirosława Chojeckiego z informacją o próbie powołania oficjalnego wydawnictwa i z zaproszeniem na spotkanie w ZLP na 24 IX 1981 (zob. poz. 691). Jest odpowiedź Stefana Żółkiewskiego z 15 XI 1983 na pismo Lipskiego z 24 X dotyczące przywrócenia lub przyjęcia na nowo do pracy w IBL. Żółkiewski przedstawił sprawę Radzie Naukowej 7 XI. „Po długiej i ożywionej dyskusji” Rada poparła starania Lipskiego (zob. poz. 704).

Z jednej strony, widzimy działalność opozycyjną, z drugiej – społeczną. Mamy np. list Stefana Bratkowskiego do wielu adresatów (m.in. Władysława Bartoszewskiego, Bronisława Geremka, Ryszarda Kapuścińskiego, Ryszarda Reiffa, Stanisława Stommy, Adama Michnika), w tym właśnie do Lipskiego: Warszawa, 22 XII 1984, będący prośbą o wypowiedź w dyskusji na temat polityki zagranicznej (neutralizacja Europy Środkowej – czy istnieje taka szansa i czy byłoby to celowe; zob. poz. 707). Obok zaś zupełnie inna perspektywa – odpowiedź wojewódzkiego konserwatora przyrody w Płocku na pismo Lipskiego z 18 X 1985 w sprawie zasympywniania śmieciami jarów w Wyszogrodzie (zob. poz. 712).

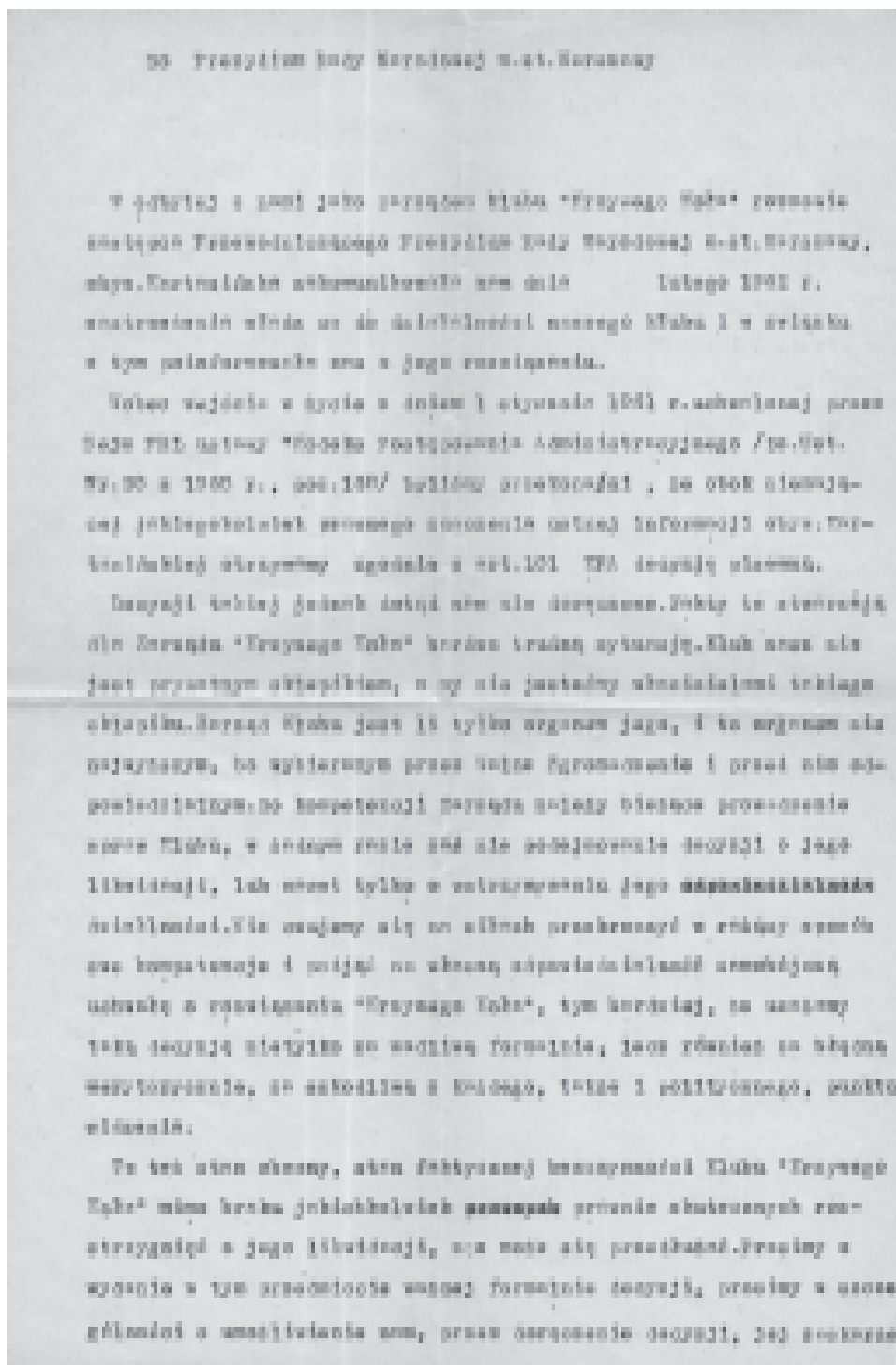
Teczka XI – Senat – zgodnie ze swoją nazwą zawiera materiały z czasów sprawowania przez Jana Józefa Lipskiego mandatu senatora I kadencji. Z roku 1989 jest niewiele dokumentów, są m.in. gratulacje od organizacji Helsinki Watch z powodu wyboru:

my colleagues at the U. S. Helsinki Watch Committee join me in congratulating you on your recent election to the Polish senate.

We wish you every success in meeting the challenges that lie ahead. [poz. 832]

Jest tu także list z Łodzi sygnalizujący nietolerancję w szkole – 10-letnia wnuczka nadawcy skarży się: „dzieci śmieją się ze mnie i przezywają od Niemek, bo nie chodzę z nimi na religię. Mówią, że nasz kościół jest niemiecki” (poz. 834).

¹³ Tom ten nie ukazał się w „Czytelniku” – z powodu utrudnień, jakie czyniono Lipskiemu; teksty do niego planowane złożyły się w części na *Szkice o poezji*, które zostały opublikowane w Paryżu dopiero w 1987 roku.

1. Początek pisma w sprawie rozwiązaniu Klubu Krzywego Koła

Widać ślady reakcji Lipskiego na ksenofobię – mamy np. odpowiedź Jana Dworaka z 20 III 1990 na protest Lipskiego w sprawie nierzetelnego reportażu o pracujących w Polsce Wietnamkach, nadanego w „Wiadomościach” Telewizji Polskiej:

z ubolewaniem muszę przyznać, że wszystkie Pańskie uwagi były słuszne. Reportaż rzeczywiście opatrzony był nietaktownym komentarzem, naruszał intymną sferę życia przedstawianych osób i podszyty był ksenofobią [...]. [poz. 874]

Są protesty różnych środowisk w sprawie proponowanych rozwiązań legislacyjnych, np. sprzeciw dotyczący rozwiązań przewidzianych w projekcie ustawy o nowym systemie finansowania nauki (szczególnie w związku z placówkami PAN) podpisany przez Jerzego Dobrzyckiego, Stanisława Mossakowskiego, Piotra Płoszajskiego, Romualda Schilda, Janusza Tazbira, Alinę Witkowską:

Przewidywana ustawa, wbrew tak słusznie akcentowanemu postulatowi konieczności autonomii myśli naukowej, jakby w nawiązaniu do niechlubnych tradycji stalinowskich, zamierza wprowadzić jedno centrum decyzyjne o dominującej przewadze czynnika administracyjno-państwowego, chociaż powszechnie wiadomo, że im wyższy szczebel decyzji w nauce, tym niższy poziom rozeznania i kompetencji. [poz. 883]

Wśród wielu dokumentów są listy sygnalizujące drożyznę (zob. poz. 840), konflikty w środowiskach lokalnych (zob. poz. 851), mamy też listy z prośbami o poparcie, niektóre bardzo bezpośrednie – jak np. list od osoby prywatnej:

Uprzejmie proszę Pana, jako mego Posła z R. o wystąpienie w Sejmie z inicjatywą usunięcia [...] z aktualnego stanowiska. Wymieńcie tego s k u r w y s y n a!! Gdyby Pan nie wystąpił, będę zbierał podpisy [...]. Zaproponuj Pan [...] na to stanowisko. Z poważaniem [...]. [poz. 1103]

Z drugiej strony – osoba prywatna z głębokiej prowincji, dziękując za pomoc Lipskiemu, przesyła mu swoje wiersze (zob. poz. 1099).

Teczka XII – sprawy urzędowe – nie jest duża; to listy z ZUS-u, odpowiedzi na reklamacje z poczty, jedna z umów o pracę – choć i tu widzimy ślad społecznego zaangażowania Lipskiego (dyrektor Biura Organizacyjnego Naczelnego Zarządu Kinematografii Ministerstwa Kultury i Sztuki, dr Stanisław Nelken, tłumaczy się ze sprawy nadużywania przywilejów służbowych przez osoby posiadające „pracownicze bilety kinowe” w odpowiedzi na skargę publicysty; zob. poz. 1117).

Teczka XIII – PPS – została przez nas jedynie pobieżnie przejrzana. To 120 listów uporządkowanych chronologicznie, od 5 II 1988 do 3 VI 1991, w sprawach Polskiej Partii Socjalistycznej (zob. poz. 1124). Są także listy niedatowane.

Teczka XIV zawiera korespondencję prywatną. To duży, uporządkowany zbiór listów, np. do żony (z więzienia), do ojca, itd., a także liściki pisane na małych karteczkach podczas pracy, listy przed zawarciem małżeństwa, anonimy, listy kondolencyjne (zob. poz. 1125–1127). W korespondencji jest także sporo listów niedatowanych.

Dodam, że na końcu książki *Archiwum domowe Jana Józefa Lipskiego. Próba opisu zasobu* zamieściliśmy w aneksach wybraną korespondencję (m.in. z Giedroyciem, Gombrowiczem i Stempowskim, a także listy pisane z więzienia do

żony). Inna partia korespondencji – listy od Zbigniewa Herberta – ukazała się w tomie *Herbert. Studia i dokumenty*¹⁴.

B. Teksty i dokumenty

To 42 teczki zawierające na ogół prace literackie i literaturoznawcze, recenzje i publicystykę Lipskiego¹⁵. Wśród tekstów autorskich – bardzo wiele wersji, wariantów i notatek do prac drukowanych i nie drukowanych (m.in. notatki do odczytu o Baczyńskim na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim; zob. poz. 1235). Zwraca uwagę fakt, że na wielu maszynopisach zaznaczone są adresy bibliograficzne pierwodruków – co mogłoby wskazywać na te właśnie maszynopisy jako podstawę druku tekstów Lipskiego.

Między teczkami zawierającymi różne wersje recenzji, pracy doktorskiej i habilitacyjnej, notatki i fiszki, znajdziemy też ważne źródła dla historyków. Jedną z teczek (XXII: szarateczka papierowa z napisem „Prokuratura” wykonanym ołówkiem), zawierająca oryginały i kserokopie pism z lat 1964–1988, w większości została przejrzana i skopiowana jesienią 2001 do zbiorów Ośrodka „Karta” (na końcu teczki trzy stronicowe opisy, wymieniającego 52 pozycje teczki, z wyszczególnieniem, czy „Karta” zabrała oryginał, czy sporządzoną kserokopię) – gdzie jest dostępna w „Kolekcji Jana Józefa Lipskiego”. Teczka ta jesienią 2008 została uzupełniona przez Marię Lipską o kilka kserokopii z IBL.

W teczce tej znajdziemy dokumenty ilustrujące działalność opozycyjną Lipskiego. Są tu zażalenia i skargi. Zacytujmy dość długi, ale niezmiernie charakterystyczny tekst ilustrujący ironiczny sposób argumentacji Lipskiego. To fragment z brulionu pisma do Sekretariatu KC PZPR (Warszawa, 3 XII 1971):

Zwracam się do Sekretariatu KC PZPR z następującą sprawą:

Od dwóch dni poddawany jestem – nie po raz pierwszy – stałej i ostentacyjnej inwigilacji ze strony władz tzw. bezpieczeństwa. Polega to m.in. na nieustannym jeżdżeniu za mną 2 Mercedesów. Co prawda nie rozumiem takiej troskliwości – nie mniej [!] jednak uprzejmie proszę, jako podatnik i obywatel, o zastąpienie kosztownych, wielolitrażowych i importowanych z kraju kapitalistycznego (NRF) wozów – tańszymi wozami krajowymi, lub przynajmniej wozami produkowanymi przez któreś z państw obozu socjalistycznego.

Z poważaniem

dr Jan Józef Lipski [...] [poz. 1474]

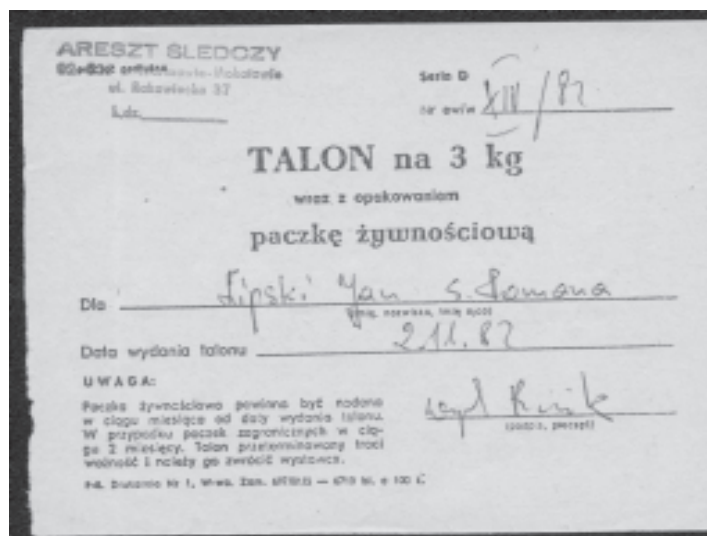
Reakcji Komitetu Centralnego PZPR nie znamy – doskonale natomiast widzimy metodę działania organizatora prac opozycji demokratycznej: nieuznawanie niekonstytucyjnych działań państwa przy jednoczesnym podkreślanu praw obywatela (prymat obywatela nad państwem), a wszystko to z ironicznym dystansem. Zapewne poczucie humoru było jedną z niewielu dostępnych form obrony godności.

W teczce XXII znajdziemy też podania z prośbą o zwrot zarekwirowanych przez celników lub esbeków książek potrzebnych w pracy literackiej i naukowej, listy

¹⁴ Zob. Z. Herbert, *Z listów do Jana Józefa Lipskiego*. Oprac. D. Szczerba, Ł. Garbala. W zb.: *Herbert. Studia i dokumenty*. Zebrał i podał do druku P. Kłoczowski. Red. E. Olechnowicz. Warszawa 2008.

¹⁵ Szczegółowe omówienie tego działu to materiał na osobne studium archiwalno-edytorskie, ograniczam się zatem do krótkiego opisu dwóch teczek najmniej związanych z polonistyczną sferą działalności Lipskiego – wyróżniających się swoim charakterem ze zbioru tekstów autorskich.

otwarte, wezwania do sądów, postanowienia o zarządzeniu przeszukania, protokoły przeszukania, odwołania, np. do Głównego Urzędu Cei w Warszawie z 13 III 1976 („*Szkice polityczne* Józefa Conrada powstały przed I wojną światową i podczas I wojny światowej – i nie zawierają »treści szkodliwej dla dobra i interesów PRL« [...]”), protokoły z rewizji z opisami zarekwirowanych książek (często występuje w nich sformułowanie „opracowanie książkowe”, a także tytuł „Kultura Paryska”).

2. Talon więzienny na paczkę żywnościową – awers (teczka XXa części B archiwum)

Pod koniec kwerendy Maria Lipska odnalazła jeszcze jedną teczkę o podobnym charakterze (XXIIa: szara tekturowa teczka z napisem „Proces Ursuski itp.” – sprawy związane z procesami); ta teczka nie została opisana przez Ośrodek „Karta”, zawiera oryginały pism od 24 XI 1976 do 26 V 1982 (oraz jeden dokument z 25 IV 1967). Są tu m.in. wezwania do prokuratury (większość materiałów z teczki) i na kolegia, skargi Lipskiego do prokuratury, kwit depozytowy (z wymienionymi przedmiotami zabranymi podczas rewizji).

Jest w tej teczce uzasadnienie do postanowienia o przedstawieniu zarzutu Janowi Józefowi Lipskiemu z 27 IV 1977:

od szeregu lat przejawia wrogi stosunek do ustroju politycznego, gospodarczego i społecznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Stosunek ten zaczął aktywnie wyrażać od 1975 r. – w formie nawiązywania i kontynuowania współpracy z osobami działającymi z ramienia obcych, znanych powszechnie ze swej wrogości do Polski, organizacji dywersji politycznej, jakimi między innymi są Radio „Wolna Europa” oraz Instytut Literacki w Paryżu, zwłaszcza zaś jego Wydawnictwo „Kultura” – z Jerzym Giedroyciem na czele. [...] [poz. 1475]

Mamy tutaj także pokwitowanie wydane przez inspektora biura śledczego MSW po rewizji 20 VIII 1980 w postaci numerowanej listy – to 9 stron ze spisanymi przedmiotami, wymienione tytuły książek i czasopism (w tym „drugiego obiegu”), liczba egzemplarzy, ulotki, np.: „86) 29 kartek różnego formatu z odłącznie

sporządzonymi notatkami i zapiskami (– adresy, telefony itp.)” „88) 65 kart różnego formatu zawierające rękopisy opracowań, zapisków i notatek”; jako dowody rzeczowe – „łącznie pozycji 104” – zarekwirowano m.in. odręczne notatki Lipskiego i tomiki poezji.

Do całości teczki najlepszym komentarzem są słowa samego Lipskiego, który w piśmie do Prokuratora Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy (25 IV 1967) napisał:

Nieznane są mi również podstawy prawne, w oparciu o które obecni dysponenci moich osobistych notatek, bezprawnie mi odebranych, udostępniają je różnym osobom, nie przyznającym się bynajmniej do służby w organach powołanych do ścigania przestępstw ani też do wykonywania na ich rzecz jakichś prac zleconych. Co więcej, z notatek tych przygotowuje się zniekształcające ich treść skróty i wyciągi i rozpowszechnia się je w tej formie. [poz. 1475]

C. Dziennik

Jednym z najciekawszych miejsc w archiwum domowym Jana Józefa Lipskiego jest jego dziennik prowadzony od 1954 roku (zob. poz. 1588a). Po aresztowaniu 14 II 1967, kiedy to zarekwirowano fragment dziennika, który miał przy sobie (do faktu tej rekwizycji odnosi się skarga wcześniej zacytowana) – Lipski, obawiając się, że zapisy w dzienniku mogą być wykorzystane przez SB przeciwko innym ludziom, zdecydował się go zniszczyć. Nie zniszczył jednak całego – zachowane notatki urywają się w roku 1963.

Na początku dziennika widnieje nadany przez Lipskiego tytuł: *Kroniki indyferentne*. Ponieważ indyferentyzm to postawa, której sam autor był zaprzeczeniem – miało to zapewne charakter autoironiczny. Dziennik ma postać rękopiśmiennych notatek sporządzanych na papierze o formacie bibliotecznych kart katalogowych. Rękopis jest trudny do odczytania, w części fragmentaryczny. Czasem brak kartki (np. 30 XII 1956). Notatki przechowywane są w pudełku z nazwą „PANTIN”.

D. Notatki z lektur

To 17 poziomych długich pudełek oraz kilka większych, zamówionych u stolarza – stoją na szafie (te większe z tyłu), zajmując całą jej szerokość (zob. poz. 1588). W pudełkach fiszki rękopiśmienne rozmiaru około 1/8 formatu A4. W tym cztery pudełka uporządkowane tematycznie z naklejkami (trzy o Kasprowiczu, jedno o *Falandze*). Fiszki w pudełku ułożone alfabetycznie.

Przykład fiszki o *Falandze*:

[*recto*]

– Bepizm

Demografia

1) Waziut.: Epoka kapitalizmu RM 35,1((2)(3) – prop. urodzeń zamiast eugeniki)

2) Rendt M.: Człowiek i naród... RM 35.2

(1) upadek narodu w którym upada przyrost naturalny.

[*verso* – przekreślona notatka do kartoteki]

Białoskórski Wacław

Nekrolog – 1984

Życie Wwy 11 VII 1984 nr 164 Ps.12.

E. Biblioteka

Układ książek jest dość przypadkowy – ich uszeregowanie podczas przeprowadzki w połowie lat osiemdziesiątych nie było nadzorowane. Wyodrębnione są kasprowicziana oraz książki z tekstami Lipskiego (na biurku i na regale po prawej stronie od biurka, pod portretem ojca Lipskiego, przy szafie z pudełkami z notatkami z lektur). Niektóre książki z odręcznymi uwagami Lipskiego na marginesach (np. *Dzieje literatury polskiej* Juliana Krzyżanowskiego; zob. poz. 1589).

F. Varia

Tutaj m.in. położyła książeczka o formacie połowy zeszytu A5, podłużna, z alfabetycznie ułożonymi adresami (zob. poz. 1590). Ponieważ jest tam np. adres „Nowin Literackich”, książeczka pochodzi najprawdopodobniej z lat 1948–1949.

Jest też zeszyt w kratkę w brązowej okładce (poz. 1591) – z adresami pogrupowanymi alfabetycznie, z miejscem między poszczególnymi literami na ewentualne uzupełnienia, osobno zebrane adresy zatytułowane: *Agencje, korespondenci, PPS, Radom, Senat, Partie Międzynarod. Socjalist., Socjaldem. – Międzynarod.* Dużo danych, np. na „B” trzy stronicie.

Są legitymacje (zob. poz. 1592; bez legitymacji Krzyża Wielkiego Orderu Orła Białego i „Polonia Restituta”, bo te znajdują się przy orderach): służbowa IBL, dwie studenckie, KIK, Klub Der Intelligenz (NRD), harcerska (przyrzeczenie harcerskie – maj 1939), legitymacja członkowska Koła Polonistów Studentów UW (1947–1948), ZNP (od 1952), karta wstępu do Biblioteki Narodowej (1948), karta z hotelu Adlon w Berlinie (*Ausweiskarte*), legitymacja Senatowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (18 VII 1990), legitymacja nr 47), legitymacja rencisty, legitymacja służbowa bibliotekarza (1946), legitymacja Krzyża Armii Krajowej (Londyn, 8 XII 1969), czterokrotne przyznanie Medalu Wojska (m.in. Londyn, 12 XII 1969), książeczka wojskowa z maja 1951, karta pływacka, legitymacja ZBoWiD (późna data: 2 XII 1985), legitymacja Środowiska Żołnierzy Pułku Armii Krajowej „Baszta” (1988), legitymacja służbowa PIW (12 I 1954), legitymacja dziennikarska „Gromada Rolnik Polski” (1 I 1961), legitymacja służbowa IBL (17 I 1976), legitymacja członkowska ZLP (30 I 1961), legitymacja Towarzystwa „Bratnia Pomoc” (4 II 1947).

Mamy dyplom ukończenia studiów, paszport, kilka terminarzy z zapisanymi spotkaniami (np. 1985, 1990) oraz pudełko z odznaczeniami, m.in. na fioletowej wstążeczce „Polska swojemu obrońcy”, odznaka batalionu „Bełt”, odznaka Armii Krajowej, druga do wpięcia w kłapę, odznaka Fundacji „Dom Sybiraka”, Krzyż Walecznych do wpięcia w kłapę, dużo różnych znaczków „Solidarności” (zob. poz. 1594–1597).

Pod koniec znaleźliśmy fiszki z prywatną ankietą *Kogo byś wybrał do Akademii Literatury?* (poz. 1602), np. karteczka podpisana „Lipski 11 IX 64”: „1. Gombrowicz / 2. Dąbrowska / 3. Słonimski / 4. Miłosz / 5. Parnicki / 6. Jastrun / 7. Przyboś / 8. Iwaszkiewicz / 9. Boguszevska / 10. Wyka”. Odpowiedzi m.in. Janusza Sławińskiego, Janusza Szpotańskiego, Adama Michnika, Tadeusza Kłaka, Ireny Sławińskiej, Romana Lotha, Leszka Kołakowskiego, Romana Zimanda, Antoniego Słonimskiego, Jerzego Timoszewicza, Jerzego Kądzieli.

Wreszcie odnotowaliśmy obraz pt. *Madonna* wiszący nad łóżkiem, z domu Marii Lipskiej (poz. 1605).

Efektem kwerend archiwalnych powinny być, jeśli to tylko możliwe, publikacje. Tak też się dzieje w niniejszym przypadku.

Maria Lipska zdecydowała się udostępnić nam fragmenty dziennika Jana Józefa Lipskiego z 1954, 1956 i początku 1957 roku. Zostały one w ramach prac Instytutu Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską odczytane, przepisane i będą opublikowane w opracowaniu Andrzeja Friszkego. Wydajemy też w koedycji z „Więzią” *Słowa i myśli. Szkice wybrane* Jana Józefa Lipskiego, z przedmową Michała Głowińskiego, w opracowaniu piszącego te słowa. Trwają również prace nad nową, rozszerzoną edycją bibliografii Lipskiego autorstwa Jadwigi Kaczyńskiej.

Dziękuję Pani Marii Lipskiej, bez której życzliwości i pomocy niewiele dokonalibyśmy przy pracach związanych z archiwum Jana Józefa Lipskiego.

Abstract

ŁUKASZ GARBAL
(Adam Mickiewicz Museum of Literature, Warsaw)

A BRIEF CHARACTERISTICS OF JAN JÓZEF LIPSKI'S HOME ARCHIVE

The article presents the archive of Jan Józef Lipski (1926–1991) – a literary critic and literature specialist and for many years an oppositionist in communist times in Poland. The collection shows Lipski's multidimensional life, the mingling of public service and the passion of a literary works lover; many a time in one notebook projects of letters of protest adjoin literary theory sketches. Lipski's archive is a mine of information for both a historian and a polonist.